

BEZEKVIVALENTNÁ LEXIKA NA PRÍKLADE ŠVÉDČINY

Martin Nichta

Martin Nichta je absolventom Univerzity Komenského v Bratislave v odbore prekladateľstvo a tlmočníctvo anglický jazyk a kultúra – švédsky jazyk a kultúra. V bakalárskej aj diplomovej práci sa zameriaval na špecifiká švédskej lexiky zo slovenskej perspektívy. V súčasnosti sa aktívne venuje prekladu z angličtiny do slovenčiny a naopak, predovšetkým v oblasti marketingových a akademických textov. Okrem toho sa venuje aj výučbe oboch pracovných jazykov. V budúcnosti by sa rád naďalej venoval vzdelávaniu a jeho snom je prekladať knihy, ktoré by boli prínosom pre slovenskú spoločnosť.

ÚVOD

Jedným zo základných predpokladov na to, aby mohol prekladateľ vykonávať svoje povolanie na vyhovujúcej úrovni, je výborná znalosť východiskového a cieľového jazyka, ako aj východiskovej a cieľovej kultúry (nie je teda vôbec prekvapivé, že prekladateľské študijné odbory na Slovensku nesú názvy ako anglický jazyk a kultúra či nemecký jazyk a kultúra). Keď si prekladateľ osvojuje jednotlivé prvky jazykového systému cudzieho jazyka, jednoznačne môžeme hovoriť o rozličnej časovej náročnosti. Zatiaľ čo fonetika, morfológia či syntax sú pomerne uzatvorené systémy, ktorých štúdium sa dá stihnúť na dostatočne uspokojivej úrovni už počas vysokoškolského štúdia, lexikálny systém jazyka je omnoho rozsiahlejší, dynamickejší a vyžaduje si dlhodobé úsilie. Kým by sa niekomu náhodou aj podarilo naučiť sa všetky anglické slová obsiahnuté v oxfordskom slovníku, v anglicky hovoriacich krajinách by zatiaľ stihli vzniknúť stovky nových lexém. V porovnaní s ostatnými spomínanými jazykovými úrovňami môžeme teda budovanie slovnej zásoby jednoznačne považovať za projekt na celý život.

Ako sa prekladateľ vyrovnáva s náročnosťou lexikálneho systému? Pri preklade neustále dochádza ku konfrontácii lexikálneho systému východiskového a cieľového jazyka. Náročnosť prekladania je následne daná tým, do akej miery

sú tieto lexikálne systémy zhodné alebo odlišné. Jedným zo základných postupov prekladateľa pri riešení lexikálnej úrovne je hľadanie **lexikálnych ekvivalentov**. **Ekvivalenciu** možno všeobecne definovať ako „*rovnorodosť prvkov jazyka originálu a jazyka prekladu*“ (Popovič, 1983, s. 189). Užšie sa dajú vymedziť viaceré podtypy ekvivalencie v závislosti od toho, ktorá jazyková úroveň sa aktuálne skúma. Tento príspevok sa zameriava konkrétne na **lexikálnu ekvivalenciu**, ktorá porovnáva lexikálne systémy dvoch jazykov na úrovni langue a jej hlavnou náplňou je identifikácia už spomínaných lexikálnych ekvivalentov. Tie sa definujú ako „*lexikálne jednotky v cieľovom jazyku, ktoré sú sémanticky a pragmaticky rovnocennými náprotivkami k lexikálnym jednotkám vo východiskovom jazyku*“ (Svensén, 2004, s. 310). Ak prekladateľ nájde v lexikálnom systéme cieľového jazyka vhodný lexikálny ekvivalent, jeho preklad spočíva v jednoduchom nahradení lexémy z východiskového jazyka lexémou v cieľovom jazyku. Terminologicky je však dôležité od lexikálnej ekvivalencie odlišiť **intertextovú (prekladovú) ekvivalenciu** (Neubert, 1983, s. 101), ktorá sa už netýka celého lexikálneho systému, ale vzťahuje sa na konkrétny východiskový a cieľový text a vyjadruje, či sú si sémanticky a pragmaticky rovnocenné (hodnotí teda, či sa do prekladu preniesol všetok obsah originálu).

1 STUPNE LEXIKÁLNEJ EKVIVALENCIE

V úplne ideálnom (najjednoduchšom) prípade sú si lexémy podobné, napríklad pri preklade z češtiny do slovenčiny si môžeme väčšinou všimnúť okrem významovej podobnosti aj formálnu. Vďaka tomu sa prekladateľ často dostáva do situácie, kde je jeho jedinou úlohou pridať diakritické znamienko (napr. česky „*skákat*“ => slovensky „*skákať*“). Takáto veľká podobnosť medzi jazykovými systémami však nastáva iba v prípade veľmi blízkych jazykov (čeština so slovenčinou, nórčina s dánčinou). Pri väčšine prekladov narážame minimálne na formálne rozdiely, aj ak je význam rovnaký (napr. anglicky „*computer*“ => slovensky „*počítač*“). Ak teda dochádza k „*úplnej zhode výrazov v dvoch jazykoch z hľadiska významu a použitia*“ (Svensén, 2004, s. 315; vlastný preklad), hovoríme o úplnej ekvivalencii. Ak by sa však všetky lexémy odlišovali iba formálne a mali vo východiskovom a cieľovom jazyku identický význam, ľudskí prekladatelia by už v súčasnosti neboli potrební – strojový preklad by dokázal jednoducho nahraďovať každú lexému vo východiskovom jazyku jej náprotivkom z cieľového jazyka. V skutočnosti je však situácia pri konfrontácii lexikálnych systémov oveľa komplikovanejšia. Jazyky sa do veľkej miery (aj napriek globalizácii a vzájomnému kontaktu) vyvíjajú samostatne. Je teda samozrejmé, že ich lexikálne systémy nebudú nikdy natolko paralelné.

Vo väčšine prípadov sa dá hovoriť o tzv. *parciálnej (čiastočnej) ekvivalencii*, pri ktorej dochádza k „*istej no nie úplnej zhode výrazov v dvoch jazykoch z hľadiska významu a použitia*“ (ibid., s. 316; vlastný preklad). Ako príklad môžeme uviesť švédsku lexému „*bröd*“, ktorá okrem nášho slova „chlieb“ zahŕňa aj iné druhy pečiva. Švédsky výraz má teda väčší významový rozsah a so slovenským náprotivkom teda nie sú úplne zhodné.

Ak sa však posunieme ešte ďalej, dostaneme sa až ku vzťahu *nulovej ekvivalencie*, pri ktorej „*ekvivalent termínu VJ [východiskového jazyka, doplnil M. N.] v CJ [cieľovom jazyku, doplnil M. N.] (alebo naopak) neexistuje, pretože označovaný pojem v CJ chýba, termín VJ je súčasťou tzv. bezekvivalentnej lexiky*“ (Škrantová, 2005, s. 44). V tomto prípade dochádza k úplnému nesúladu medzi jazykovými systémami. Typickým príkladom takýchto bezekvivalentných výrazov je jedlo, napríklad švédsky výraz „*lussekatt*“ označuje sladké šafranové buchty, ktoré sa pekávajú na Luciu (čiže 13. decembra). V slovenčine lexikálny náprotivok tohto výrazu jednoznačne neexistuje. Práve takáto absencia ekvivalencie stojí v centre záujmu tohto príspevku, pričom ilustrovaná je na príkladoch švédskych lexém.

2 BEZEKVIVALENTNÁ LEXIKA

2.1 Definície

Na problematiku bezekvivalentnej lexiky možno v slovenskej literatúre nájsť rôzne pohľady. M. Filkusová ju definuje nasledovne: „*Tvorja ju slová pomenúvajúce realie vlastné iba istej národnej kultúre. Označujú predmety a javy súvisiace so spôsobom života a kultúrou, s historickou epochou a sociálnym usporiadaním, so štátnym zriadením, s folklórom, t. j. osobitosťami istého národa, krajiny, ktoré sú cudzie inému národu, inej krajine*“ (1983, s. 231).

V takejto užšej interpretácii by sa výraz bezekvivalentná lexika používal jedine na výrazy, ktoré označujú realie. V tejto práci je však použitá všeobecnejšia interpretácia, ktorú okrem B. Svenséna zastáva aj M. Hrdlička, ktorý bezekvivalentnú lexiku definuje ako výrazy, ktorým „*v druhom jazyku nezodpovedá žiadna lexikálna paralela*“ (1995, s. 86). Takisto je podstatné poukázať na možné nedorozumenia spôsobené podobnosťou termínov. Podľa M. Hrdličku je dôležité odlišovať bezekvivalentnosť od *neekvivalentnosti*, ktorá sa už netýka konfrontácie jazykových systémov, ale jednoducho v translatológii označuje chybný preklad (1995, s. 86).

2.2 Význam výskumu

Aký môže mať pre prekladateľa znalosť bezekvivalentnej lexiky prínos? Dá sa povedať, že ide o jednu zo základných jazykovo-kultúrnych kompetencií prekladateľa. Bezekvivalentná lexika je veľmi špecifická časť slovnej zásoby, ktorú je dôležité vedieť v texte identifikovať, rovnako ako je podstatné interpretovať význam jednotlivých lexém a zvoliť správny prekladateľský postup, aby bol cieľový text pre čitateľa zrozumiteľný. Takéto znalosti dokážu prekladanie urýchliť, keďže zisťovanie obsahu bezekvivalentných lexém a hľadanie vhodného prekladu je časovo náročný proces. Dôkladná znalosť kultúrne špecifických fenoménov odlišuje prekladateľa od slovníkov či pomaly sa zlepšujúcich elektronických prekladačov.

Naopak, neznalosť bezekvivalentných lexém alebo nevhodne zvolený postup pri preklade môže spôsobiť komplikácie – ľahko tak vznikne text, v ktorom sa čitateľ ťažko orientuje či ktorý dokonca obsahuje významové posuny.

2.3 Príčiny bezekvivalencie

Pri každej bezekvivalentnej lexéme je možné identifikovať, z akého dôvodu v cieľovom jazyku absentuje náprotivok, čiže z akého dôvodu sa v lexikálnom systéme cieľového jazyka vyskytuje „medzera“ (označovaná aj ako *lakúna*). B. Svensén (2004, s. 332) rozlišuje dva druhy takýchto medzier. **Referenčná medzera** znamená, že fenomén z mimojazykovej reality existuje iba v kultúrnom kontexte východiskového jazyka, no v kontexte cieľového jazyka absentuje. Vhodným ilustračným príkladom je tu „oblievačka“ (prípadne „šibačka“), ktorá v iných jazykoch ekvivalent typicky nemá (jedinou výnimkou sú kultúrne blízke stredoeurópske krajiny, ako napríklad Česko) – napríklad vo Švédsku koncept oblievačky neexistuje. Švédsky náprotivok slova „oblievačka“ teda neexistuje preto, lebo mu chýba potenciálny denotát – slovo by jednoducho nemalo čo označovať. Všeobecne by sa dalo povedať, že bezekvivalentná lexika je často výsledkom odlišných prístupov k mimojazykovej realite. Nie je prekvapivé, ak v nejakom jazyku vznikne viac výrazov na koncepty z oblasti, ktorá je pre danú kultúru dôležitá – napríklad kočovní Sámovia žijúci na severe Škandinávského polostrova potrebujú v jazyku viac slov týkajúcich sa chovu sobov než bežný obyvateľ Slovenska.

Druhým typom medzier sú **lexikálne medzery**, ktoré sa od referenčných odlišujú v tom, že mimojazykový fenomén (a teda potenciálny denotát) existuje v oboch kultúrach, no v cieľovom jazyku z nejakého dôvodu absentuje výraz, ktorým by sa označoval. Najčastejším príkladom lexikálnych medzier sú často až neobvykle špecifické a poeticky znejúce japonské lexémy, ako napríklad *komo-*

rebi (木漏れ日) – výraz, ktorým sa označujú svetelné lúče presvitajúce cez listy stromov (Collins, 2016). Tento mimojazykový fenomén existuje aj na Slovensku, no neexistuje preň samostatná lexéma. Tu je väzba na východiskovú kultúru minimálna, takže bezekvivalenciu možno najjednoduchšie vysvetliť ako jednoduchý divergentný vývin jazykov. Keďže slovenčina a japončina existujú pomerne nezávisle od seba, občas sa stane, že v jednom z nich vznikne slovo absentujúce v tom druhom, pričom nemusí existovať jasne identifikovateľná príčina jeho vzniku. Kompatibilitu medzi lexikálnymi systémami ovplyvňuje aj ich blízkosť alebo vzdialenosť, či už lingvistická, kultúrna alebo geografická. Preto narazíme na väčšie kontrasty, ak porovnáваме slovenčinu s japončinou, než ak by sme slovenčinu porovnávali s češtinou.

2.4 Prekladateľské postupy

Ak prekladateľ narazí na bezekvivalentnú lexému a chce jej význam čo najlepšie preniesť do cieľového jazyka, môže si vybrať z viacerých postupov, akými sú napríklad substitúcia, explikácia, kalkovanie či preberanie slov (Adamová, 2012, s. 83-85). Výber najvyhovujúcejšieho postupu výrazne závisí od typu textu.

Preberanie slov je bežným exotizačným postupom, ktorý sa používa, ak je žiaduce preniesť do cieľového textu prvok cudzosti či zachovať jednoznačný odkaz na východiskovú kultúru. Preberanie mnohokrát prispieva k dlhodobému obohateniu slovnej zásoby (do slovenčiny sa vďaka tomuto postupu dostali slová ako „pizza“, „kimono“ či pôvodne švédsky výraz „ombudsman“). Cudzie slová však do jazykového systému cieľového jazyka často nezapadajú svojou fonetickou či fonologickou skladbou, takže ich prijatie sa v mnohých prípadoch uľahčuje pomocou transkripcie a transliterácie.

Pri **kalkovaní** vzniká doslovný preklad slova, ktorý napodobňuje jeho štruktúru („*computer*“ – „počítač“). Tento postup je užitočný hlavne pri jazykoch s podobnou morfológickou štruktúrou (švédčina je známa mnohými kalkami z angličtiny, ako napríklad „*software*“ – „*mjukvara*“) a jeho výsledkom je zvyčajne dlhodobé obohatenie slovnej zásoby.

Substitúcia (inak nazývaná aj analógia) je postup, pri ktorom sa bezekvivalentná lexéma nahradí funkčne ekvivalentnou lexémou z cieľového jazyka (napríklad pri menách: George – Juraj).

Explikácia je opisný preklad, pri ktorom sa význam východiskovej lexémy vyjadri v cieľovom jazyku viacerými slovami. Jednotlivé postupy sa v praxi často kombinujú, obľúbenou dvojicou je napríklad preberanie s explikáciou, kde sa do cieľového textu preniesie bezekvivalentný výraz v pôvodnom znení, no doplní sa vysvetlením.

Trvalým preberaním lexém nastáva zaujímavá situácia – ak sa slovo stane súčasťou slovnej zásoby cieľového jazyka, z pohľadu konfrontačnej lexikológie sa naruša vzťah bezekvivalencie medzi jazykovými systémami. Relevantným príkladom je napríklad pôvodne švédske slovo „ombudsman“, ktoré sa do slovenčiny prebralo v pôvodnom znení a stalo sa trvalou súčasťou slovnej zásoby. Zo synchronného hľadiska teda už nemá význam hovoriť o tom, že by bolo bezekvivalentné – v súčasnosti je to už iba slovo cudzieho pôvodu. Tento príklad výborne ilustruje, že vzťah lexikálnej bezekvivalentnosti medzi jazykmi je dynamický a pri dostatočnej medzikultúrnej komunikácii môžu bezekvivalentné lexémy ľahko zanikať.

3 KONKRÉTNE ŠVÉDSKE BEZEKVIVALENTNÉ LEXÉMY

Výber lexém využívaných v tejto časti pochádza z našej diplomovej práce. Vytváranie zoznamu sa realizovalo pomocou internetového dotazníka, ktorý dostali respondenti so švédčinou ako materinským jazykom. V dotazníku mali uvádzať slová, ktoré sami považovali za unikátnu súčasť švédskej slovnej zásoby a predpokladali, že v cudzích jazykoch nebudú mať ekvivalenty. Nasledujúce podkapitoly sú organizované tematicky.

3.1 Káva

„*Fika*“ je jednoduchá reália, ktorá však má vo švédskej kultúre významné postavenie. Často sa s ňou dá stretnúť v zoznamoch dôležitých švédskych fenoménov. Koncept „*fika*“ (dá sa použiť ako podstatné meno aj sloveso) možno definovať ako (spoločnú) prestávku na pitie kávy alebo iného nápoja (napr. čaju), počas ktorej sa zvyčajne konzumuje aj nejaké ľahké jedlo (najčastejšie sladké pečivo). Najviac sa podobá na britský čaj o piatej, na rozdiel od neho sa však môže konať kedykoľvek a viackrát počas dňa. Postavenie tohto výrazu však nie je prekvapivé – Švédsko sa v celosvetových rebríčkoch pitia kávy dlhodobo umiestňuje na najvyšších priečkach, keďže priemerný Švéd skonzumuje až osem kilogramov kávy skonzumuje ročne (Scholer, 2006).

Pri preklade výrazu „*fika*“ je nutné brať do úvahy kontext a prispôbiť preklad potrebám textu. Prichádzajú teda do úvahy slovesné vyjadrenia ako „piť kávu“ či „sadniť si spolu na kávu“ (kde sa však význam pravdepodobne zužuje, keďže pri „*fika*“ nemusí ísť nutne iba o kávu). Ak sa činnosť odohráva na pracovisku, dala by sa označiť ako „prestávka na kávu“, ak poobede v domácnosti, najviac sa podobá na slovenský „olovrant“ (na rozdiel od neho je však pri švédskom výraze v stredobode pozornosti práve nápoj).

Ďalší výraz s tematikou kávy je často používaná lexéma „*påtår*“, ktorá označuje doliatie druhej šálky kávy. Stretnúť sa s ním dá napríklad v kaviarňach. Na označenie tretej šálky sa používa výraz „*tretår*“, štvrtá šálka je „*fyrår/krusetår*“, piata „*femtår/pintår*“. Samozrejme, posledné výrazy majú pomerne malú frekvenciu používania, systém však dobre ilustruje ľahkosť, s akou sa v švédčine vytvárajú zložené slová.

Pri preklade týchto výrazov do slovenčiny v konkrétnom texte je pravdepodobne najvhodnejšie siahnuť po slovesnom vyjadrení a špecifikovať, o aký nápoj ide: „doliať kávu“. Ak je v danom kontexte zachovať aj údaj o poradí šálky, opäť je možné dosiahnuť to opisne, napr.: „doliať si už tretiu šálku kávy“.

V prípade oboch výrazov („*fika*“ a „*påtår*“) ide o lexikálne medzery – mimojazykové fenomény, ktoré by mohli označovať fenomény, ktoré existujú aj v slovenskom kontexte, no v slovenčine nevznikli. Vplyv mimojazykovej reality na ich používanie je však citeľný, a teda je pochopiteľné, prečo sa v švédčine používajú a v slovenčine nie.

3.2 Útulnosť

Sloveso „*mysa*“ sa dá pomerne dobre vysvetliť pomocou odvodeného prídavného mena „*mysig*“, ktoré by sa do slovenčiny najľahšie preložilo ako „útulný“. „*Mysa*“ teda znamená cielene sa venovať príjemným relaxujúcim činnostiam v útulnom prostredí, ako je napríklad večerné čítanie knihy pri horúcom krbe. V slovenčine teda ide o lexikálnu medzeru – neexistujúca slovenská lexéma má potenciálny denotát. Pri zapojení kreativity by sa dal vymyslieť napríklad výraz ako „útulniť sa“, no ten by sa najprv musel ustáliť v slovnej zásobe. Pri preklade by teda bolo nutné siahnuť po opisnom preklade.

S „*mysa*“ súvisí aj jeden špecifický švédsky fenomén – „*fredagsmys*“, čosi ako „piatkové leňošenie“, pri ktorom sa zvyčajne stretne rodina alebo priatelia pri oddychovej aktivite (televízia, spoločenské hry). Tá je často spojená s konzumáciou jedla, ideálne nenáročného na prípravu (tacos, sladkosti, zemiakové lupienky, pizza).

3.3 Vzťahy

Výraz „*sambo*“ označuje človeka, s ktorým je dotýčný v romantickom vzťahu a bývajú v spoločnej domácnosti, no nie sú manželia. V rovnakej podobe sa používa ako podstatné aj prídavné meno. Jeho bezekvivalentnosť je jednoznačne spôsobená lexikálnou medzerou – rovnako ako vo Švédsku by sa totiž mohol

používať aj na Slovensku, nie je teda viazaný iba na švédsky kontext. Jeho vznik je však čiastočne podmienený bežnosťou takéhoto typu vzťahu vo Švédsku. Pri preklade do slovenčiny by bolo potrebné výraz zovšeobecniť („partner/ka“, „priateľ/ka“), prípadne zvoliť explikatívny postup („bývam s priateľkou/s priateľom“).

Podľa vzoru slova „*sambo*“ vznikli aj ďalšie výrazy, ktoré sa síce používajú menej frekventovane, no výborne ilustrujú, s akou ľahkosťou v švédčine vznikajú nové lexémy. Ide o slová ako „*särbo*“ (partnerský vzťah mimo manželstva spojený s oddeleným bývaním), „*iblandbo/delsbo*“ (partnerský vzťah mimo manželstva spojený s občasným bývaním spolu), „*mambo*“ (žartovné označenie človeka, ktorý býva s rodičmi), „*kombo*“ (človek bývajúci s priateľmi). Žiadny z týchto výrazov v slovenčine nemá vhodný lexikálny ekvivalent, a teda je vždy nutné vyjadriť jeho význam opisne.

3.4 Zámená a pohlavie

Kontroverzný výraz „*hen*“ je dôkazom toho, že bezekvivalencia sa nemusí týkať iba otvorených slovných druhov, akými sú podstatné mená, prídavné mená či slovesá. Ide o osobné zámeno napodobňujúce zámená „*han*“ (on) a „*hon*“ (ona), ktorým sa označuje jeden človek bez toho, aby sa bližšie určovalo jeho pohlavie. Zámená sú však pomerne uzatvorený systém, takže o výraze sa vo Švédsku už dlhšie vedú vášnivé diskusie. Jedným z argumentov za jeho používanie je jazyková úspornosť – ak nie je pohlavie známe, jeho použitím sa dá vyhnúť nepraktickým konštrukciám ako „*han eller hon*“ (on alebo ona) či dlhému a formálne znejúcemu výrazu „*vederbörande*“ (dotyčný). Druhé použitie slova možno označiť za ideologické, kde sa v rámci myšlienok rodovej rovnosti ustupuje od striktného rozlišovania medzi mužmi a ženami a zámeno „*hen*“ sa stáva nositeľom tohto prístupu. Práve z tohto dôvodu stihol výraz v poslednej dobe okrem svojho primárneho významu nabráť silné konotácie. Použitie slova „*hen*“ sa pritom prvýkrát objavuje už v roku 1966 (Nyström, 2015), no na popularite začalo nabrať až v poslednom desaťročí.

V slovenčine osobné zámeno s takýmto významom neexistuje, čiže na úrovni lexikálneho systému ekvivalent nemá (a je veľmi nepravdepodobné, že by nejaký v dohľadnej dobe získalo). Pri preklade si s ním však treba nejako poradiť. Ak sa používa s funkciou jazykovej úspornosti, možno ho nahradiť napríklad ukazovacím zámenom „ten“ či výrazom „človek“. Ak je však pri konkrétnom použití nositeľom silných konotácií a u švédskeho čitateľa vyvoláva asociácie s už spomínanou celospoločenskou diskusiou, hľadanie prekladu, ktorý by preniesol všetok význam z originálu, je oveľa náročnejšie a vyžadovalo by si dovysvetľovanie.

3.5 Jedlo a nápoje

Kategória jedla a nápojov je jednoznačne najpočetnejšou. Jedlo je typicky viazané na konkrétnu kultúru, takže najčastejšou príčinou bezekvivalentnosti je referenčná medzera, t. j. absencia denotátu, ktorý by mala lexéma označovať. Do tejto kategórie možno zaradiť slová ako „*surströmming*“ (neprijemne zapáchajúci baltský sled v konzerve), „*kräfts-kiva*“ (zvyčajne augustová oslava spojená s konzumáciou rakov), „*semla*“ (buchta plnená mandľovou zmesou a šľahačkou pečená vo fašiangovom období), „*smörgåstårta*“ (torta vyrobená z tradične „slaných“ ingrediencií), „*lussekatt*“ (šafranové buchtičky, ktoré sa pečú na Luciu), „*julmust*“ (nápoj podobný Coca-Cole či Kofole, ktorý sa predáva v období Vianoc) či „*påskmust*“ (veľkonočná verzia tohto nápoja).

Pri preklade výrazov z tejto kategórie je podstatné myslieť na účel textu. Pokiaľ ide o preklad beletrie, ideálne sú naturalizačné postupy a hľadanie približných náprotivkov v slovenčine, ktoré však nebudú pôsobiť rušivo, ak sa príbeh odohráva vo švédskom prostredí (ak je postava v švédskej kriminálke, ideálne by teda nemala namiesto „*julmust*“ piť Kofolu). Ak sa prekladá žurnalistický či marketingový text, exotizačné postupy kombinované s explikáciou sú prijateľné (napríklad reklamné materiály spoločnosti IKEA často prezentujú pôvodný švédsky názov konceptu i s vysvetlením jeho významu).

3.6 Právo a politika

V tejto tematickej kategórii prevládajú výrazy, ktoré sa týkajú sociálne-demokratickej orientácie Švédska, myšlienky rovnosti ľudí a kolektivismu. Ich bezekvivalencia je zväčša daná referenčnými medzerami. Zaujímavosťou je, že v mnohých prípadoch majú ekvivalenty v ostatných škandinávskych jazykoch (čo je, pochopiteľne, dané kultúrnou blízkosťou krajín).

Prvým z nich je „*jantelagen*“ („zákon Jante“) – sociolingvistický výraz, ktorý označuje tlak skupiny na jednotlivca, aby príliš nevytrčal z davu. Termín prvýkrát uviedol Aksel Sandemose v kritickom románe *En flykting krysser sitt spor* (v češtine vyšiel pod názvom *Uprchlík kříží svou stopu*), kde sa obyvatelia fiktívnej škandinávskej dediny *Jante* riadia pravidlami, ktoré sa ponášajú na kresťanské desatoro, medzi inými príkazy ako „*Nebudeš si navrávať, že si lepší než my*“ (Sandemose, 1936, s. 77-78; vlastný preklad). Aj keď na Slovensku ako v postsocialistickej krajine je tento fenomén známy, samostatný výraz preň neexistuje. Z iných kultúrnych prostredí vychádzajú zase výrazy ako „krabia mentalita“ či „syndróm vysokého maku“ (Lasco, 2015). Preklad opäť závisí od typu textu a konkrétneho použitia výrazu – ak nemá pôsobiť rušivo, vhodné sú variácie na „(ne)vytrčanie z davu“.

Významovo súvisiaci výraz je „*folkhemmet*“ (doslova „domov ľudí“), ktorým sa označuje švédsky štát blahobytu (sociálny štát) vybudovaný v 20. storočí. Ide o politický symbol, ktorý reprezentuje „*spoločnosť, ktorá je spoločným domovom, kde vládne rovnoprávnosť a bezpečnosť a štát sa stará o slabých*“ (Fahlgren, 2008, s. 9; vlastný preklad), a jeho zaužívanie má na svedomí sociálno-demokratický premiér Per Albin Hansson. Pri preklade do slovenčiny je teda okrem úplnej exotizácie s vysvetlením možné využiť napríklad opisný výraz „švédsky sociálny štát“ či „švédsky štát blahobytu“.

„*Allemansrätten*“ označuje obyčajové právo, na základe ktorého má každý človek právo na prístup do prírody, jej ohľaduplné využívanie (napríklad pri zbere plodín či prenocovaní v stane) a prechod cez súkromné pozemky. Okrem Švédska funguje v podobnej forme aj v Nórsku („*Allemannsrett*“) či Fínsku („*jokamiehenoikeus*“). Na to, že ide skôr o lexikálnu medzeru, poukazuje J. Šurkala: „*hoci obyčajové práva verejnosti na prístup ku krajine nemajú na Slovensku svoje legislatívne ani doktrínálne ukotvenie, v skutočnosti sú tieto bežnou súčasťou našej právnej reality*“ (2014, s. 68). Ako slovenský ekvivalent zároveň navrhuje viacslovný opisný výraz „právo verejnosti na prístup ku krajine“.

3.7 Príroda

Bezekvivalentné výrazy z tematickej kategórie prírody sa najčastejšie týkajú studeného severského počasia a typicky v nich figuruje sneh. Napríklad lexéma „*skare*“ označuje stvrdnutú vonkajšiu vrstvu snehu vzniknutú roztopením a opätovným zamrznutím snehu (do slovenčiny najskôr preložiteľná hyperonymom „kôrka“). „*Dagsmeja*“ je zase jav, keď sa vonkajšia vrstva snehu roztápa na slnku napriek tomu, že je teplota v tieni pod bodom mrazu (prirovnateľné k slovenskému slovu „odmäk“, no s konkrétnejším významom). „*Vårvinter*“ označuje prechodné obdobie medzi zimou a jarou (opisne preložiteľná ako „neskorá zima“ alebo „skorá jar“).

Asi najzaujímavejším slovom z tejto kategórie je poeticky znejúci výraz „*mångata*“ (doslova „mesačná ulica“), ktorým sa označuje svetelný jav, keď sa na vodnej ploche odráža svetlo mesiaca a vytvára dojem svetelnej cesty. Preklad do slovenčiny by sa v tomto prípade musel realizovať zložitými konštrukciami, ako napríklad „svetlo mesiaca sa vo vode odrážalo a vytváralo cestičku“.

3.8 Slovtvorné a gramatické rozdiely

Niektoré bezekvivalentné výrazy vôbec nevznikajú na základe kultúrnych rozdielov, ale sú dané odlišnými slovtvornými princípmi v jazykoch. V tejto kategó-

rii teda nastáva jav, keď sa rovnaký koncept vo východiskovom jazyku vyjadruje iným slovným druhom než v cieľovom, prípadne je nutné ho vyjadriť opisne či viacslovnou konštrukciou. V mnohých prípadoch je tento konflikt medzi jazykovými systémami spôsobený tým, že vo švédčine je najbežnejším slovtvorným postupom skladanie, ktoré umožňuje veľmi jednoduché vytváranie nových lexém aj na báze ad hoc.

Ukážkou takéhoto výrazu je napríklad prídavné meno „*kissnödig*“, ktoré označuje človeka, ktorý sa potrebuje vymočiť. V slovenčine lexikálny náprotivok tohto výrazu neexistuje a jeho význam je nutné vyjadriť viacerými slovami („potrebujem sa vymočiť“ či detskejšie „treba mi cikať“).

Zaujímavou ilustráciou je aj sloveso „*vabba*“, ktoré je odvodené od švédskej skratky VAB („*vård av barn*“ – „ošetrovanie dieťaťa“), podobné slovenskej skratke OČR („ošetrovanie člena rodiny“, hovorovo aj „očerka“). Slovesné vyjadrenie v slovenčine však neexistuje (aj keď by bolo možné podľa vzoru pôvodného švédskeho výrazu vytvoriť kalk v znení „OČR-kovať“ či „očerkať“) – najskôr sa možno stretnúť s vyjadrením „byť na OČR“.

Výhodou tejto kategórie bezekvivalentných lexém je, že pri preklade nepredstavujú takmer žiadny problém. Pokiaľ prekladateľ pozná ich význam, dá sa jednoducho nahradiť výrazovými prostriedkami v cieľovom jazyku bez akejkoľvek straty významu.

4 JAZYKOVÝ RELATIVIZMUS

V príspevku sme sa zamerali na kontrasty medzi švédskym a slovenským lexikálnym systémom. Množstvo z nich ukazuje, že mimojazyková realita môže mať výrazný vplyv na slovnú zásobu (referenčné medzery). Otázkou je, či možno hovoriť aj o opačnom vplyve – zo strany jazyka na hovoriaceho. Tým sa ako prví zaoberali E. Sapir s B. L. Whorfom. Miernejšia verzia ich hypotézy o jazykovom relativizme hovorí, že jazyky môžu ovplyvniť to, akým spôsobom hovoriaci nazerá na realitu (Katan, 1999, s. 75). Jazyk a realita sa teda ovplyvňujú navzájom.

Podľa Davida Katana je „základným aspektom Sapirovej teórie kategorizácia [...] Je všeobecne uznávané, že svoje vnímanie organizujeme tak, že to, čo vidíme, zaraďujeme do vopred definovaných kategórií“ (1999, s. 79; vlastný preklad). Z tejto myšlienky vyplýva, že ak máme na označenie nejakého fenoménu výraz, lepšie ho dokážeme pri vnímaní mimojazykovej reality spracovať. Existencia vhodnej lexémy zároveň zjednodušuje komunikáciu s inými, čím sa dostáva do popredia kognitívnych činností. Táto myšlienka je zaujímavá obzvlášť pri lexikálnych medzích. Ako sa odlišuje vnímanie fenoménu „*mångata*“ u Švéda od vnímania u Slováka, ktorý takýto výraz nepozná? Budú mať obaja rovnakú šancu postre-

hnúť ho v prírode alebo to bude jednoduchšie pre toho z nich, ktorý má vopred zadefinovanú kategóriu? Tieto otázky a mnohé ďalšie s nimi súvisiace sú podnetom na ďalší výskum bezekvivalentnej lexiky zo sociolingvistickej perspektívy.

ZÁVER

Napriek tomu, že švédčina a slovenčina sú si v mnohých aspektoch podobné (oba sú indoeurópske jazyky existujúce v spoločnom európskom kultúrnom priestore), divergentný vývoj ich lexikálnych systémov je badateľný. Je teda jednou zo základných úloh prekladateľa, aby sa oboznámil s lexémami, ktoré sú pre jazyk špecifické a obohatil tak svoje jazykovo-kultúrne kompetencie. Pri práci s konkrétnym textom môže vďaka takýmto znalostiam ušetriť veľké množstvo času, keďže poznanie ich významu mu výrazne uľahčí hľadanie vhodného prekladu. Samozrejme, to platí nielen pre skúmanú dvojicu jazykov, ale všeobecne pre prekladateľa z/do akéhokoľvek svetového jazyka.

Jednou z úloh skúmania bezekvivalentných výrazov bolo overovanie starších definícií, podľa ktorých medzi ne patria iba výrazy pre reálie. Výskum ukázal, že okrem *referenčných medzier* („*semlå*“, „*julmust*“, „*folkhemmet*“ atď.) sú častým zdrojom bezekvivalentnosti aj *lexikálne medzery*, pri ktorých je väzba na kultúrne špecifiká slabšia („*mysa*“, „*kissnödig*“, „*mångata*“) a mohli by existovať aj v slovenskom kultúrnom kontexte.

Poznámka autora: Tento príspevok vychádza z mojej diplomovej práce s názvom *Bezekvivalentná švédská lexika zo slovenskej a švédskej perspektívy*. Príspevok je predovšetkým jej stručnejšou verziou s dôrazom na lexikálne a translátologické aspekty danej problematiky. Diplomová práca problematiku detailnejšie rozoberá aj z hľadiska sociolingvistiky či jazykovej didaktiky. Okrem toho obsahuje aj podrobné informácie o postupe výskumu, ktorého výsledkom je súbor lexém, s ktorými sa stretnete aj v tomto príspevku.

LITERATÚRA

- ADAMOVÁ, Ludmila: *Bezekvivalentná lexika v preklade*. In: *Preklad a kultúra* 4. UKF : Nitra, 2012, s. 79-89. ISBN 978-80-558-0143-8.
- COLLINS, Lauren: *Love In Translation*. In: *The New Yorker*. [online]. Aug. 2016. [cit: 2016-10-27]. Dostupné na: <<http://www.newyorker.com/magazine/2016/08/08/lauren-collins-learns-to-love-in-french>>.
- FAHLGREN, Mats: *Det nya folkhemmet*. Göteborg : Göteborgs universitet, 2008, 40 s. ISBN 978-91-975637-7-2.

- FILKUSOVÁ, Mária: *Z problematiky spracovania bezekvivalentnej lexiky vo veľkom slovensko-ruskom slovníku*. In: *Obsah a forma v slovnej zásobe*. Bratislava : Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra, 1984, s. 231-234.
- HRDLIČKA, Milan: *Nad překladem tzv. bezekvivalentní slovní zásoby*. In: *Překladatelské miniatury*. UK Praha : Praha, 1995, s. 85-88. ISBN: 80-706-6987-X.
- KATAN, David: *Translating Cultures: An Introduction for Translators, Interpreters and Mediators*. Manchester : St. Jerome Publishing, 1999, 271 s.
- LASCO, Gideon: *Not only in the Philippines*. In: *Inquirer.net*. [online]. Júl 2015. [cit: 2016-10-27]. Dostupné na: <<http://opinion.inquirer.net/87151/not-only-in-the-philippines>>.
- NEUBERT, Albrecht: *Translation und Texttheorie*. In: *Semantik und Übersetzungswissenschaft. Materialien der II Internationalen Konferenz – Grundlagen der Übersetzungswissenschaft*. VEB : Leipzig, 1983, s. 100-110.
- NICHTA, Martin: *Bezekvivalentná švédská lexika zo slovenskej a švédskej perspektívy*. [diplomová práca]. Bratislava : Filozofická fakulta Univerzity Komenského, 2016, 95 s.
- NYSTRÖM, Maria: *UNT var först med "hen"*. In: *Upsala Nya Tidning*. [online]. Mar. 2012. [cit: 2016-10-27]. Dostupné na: <<http://www.unt.se/kultur-noje/unt-var-forst-med-hen-1702186.aspx>>.
- POPOVIČ, Anton: *Originál – preklad: interpretačná terminológia*. Bratislava : Tatran, 1983, 368 s.
- SANDEMOSE, Aksel: *A Fugitive Crosses His Tracks*. New York : Alfred A. Knopf, 1936, 414 s.
- SCHOLER, Morten: *Coffee Consumption*. In: *Worldmapper.org*. [online]. 2006. [cit: 2016-10-27]. Dostupné na: <http://www.worldmapper.org/posters/worldmapper_1038_coffee_consumption_ver2.pdf>.
- SVENSÉN, Bo: *Handbok i lexikografi: Ordböcker och ordboksarbete i teori och praktik*. Stockholm : Norstedts akademiska förlag, 2004, 624 s. ISBN 91-7227-269-4.
- ŠKRLANTOVÁ, Markéta: *Preklad právnych textov na národnej a nadnárodnej úrovni*. Bratislava : AnaPress, 2005, 174 s. ISBN 80-89137-19-9.
- ŠURKALA, Ján: *Právo verejnosti na limity vlastníctva? – Právo verejnosti na prístup ku krajine a limitácia vlastníckych oprávnení k pozemkom na Slovensku*. In: *Historia et theoria iuris*. Bratislava : Právnická fakulta Univerzity Komenského, 2014, č. 2, s. 58-75. ISSN 1338-0753.

RESUMÉ

This paper studies the topic of *lexical non-equivalence*, for which it uses examples of Swedish lexemes that do not have counterparts in Slovak (e.g. *fika*, *sambo* or *vabba*). It begins with a theoretical background presenting the opinions of various linguists on

lexical non-equivalence and how to tackle it in translation. A presentation of specific Swedish lexemes follows – they are thematically divided into chapters (such as food and drinks, politics and society, etc.) and every lexeme includes a short explanation of its meaning, usage and suggestions for possible translations into Slovak. An important part of the paper is identifying whether lexemes do not have counterparts due to *lexical* or due to *referential gaps* (in other words: whether the words would have a meaning if they existed in Slovak or not). The paper ends with a short discussion on the Sapir-Whorf Hypothesis and linguistic relativism.

◆◆◆

Mgr. Martin Nichta
Čajkov 254
935 25 Čajkov
nichta.martin@traduco.sk